

УДК:376-056.36:331

О.В. Константинів
konstantyniv15@gmail.com

**ПЕРЕДУМОВИ РОЗРОБКИ
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО І МЕТОДИЧНОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСУ ПРОФЕСІЙНО-ТРУДОВОГО
НАВЧАННЯ РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ УЧНІВ**

Відомості про автора: Оксана Константинів, кандидат педагогічних наук Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Email: konstantyniv15@gmail.com

Contact: Oksana Konstantyniv, PhD Kamianets-Podilsky Ivan Ohienko National University. Email: konstantyniv15@gmail.com

Константинів О.В. Передумови розробки психолого-педагогічного і методичного забезпечення процесу професійно-трудоного навчання розумово відсталих учнів. Відповідно до потреб соціально-економічного і культурологічного розвитку держави діяльність науковців і практиків спрямовувалася на пошук педагогічних шляхів і засобів встановлення тісного зв'язку допоміжної школи з життям. Проблему відірваності шкільного навчання від життя та недостатньої підготовки розумово відсталих дітей і підлітків до подальшої трудової діяльності активно обговорювали на конференціях, семінарах, педагогічних читаннях та на сторінках дефектологічних періодичних видань. Першочерговим за цих умов були питання, які потребували подальшого розв'язання: вдосконалення змісту та

організаційних форм професійно-трудового навчання; обґрунтування теорії і методики трудової підготовки та вивчення особливостей трудової діяльності розумово відсталих учнів. Зміни цілей спеціальної освіти, реформування допоміжної школи, посилення уваги до професійно-трудового навчання як засобу підготовки розумово відсталих учнів до самостійного життя і трудової діяльності зумовили необхідність розробки нових навчальних планів, програм, посібників, підручників, методичних рекомендацій з професійно-трудового навчання.

Вагомим чинником для удосконалення системи професійно-трудового навчання розумово відсталих учнів та розробки наукового і навчально-методичного супроводу їхньої трудової підготовки стали урядові постанови та накази, які розглядалися як основна форма виховання учнівської молоді. Цими документами органи народної освіти України зобов'язувалися невідкладно розпочати розробку перспективних планів розширення мережі спеціальних шкіл-інтернатів, перегляд положення про спеціальні школи, розробку його нового проекту, підготовку перспективного плану, видання та перевидання наукової, навчальної, методичної літератури з цих питань, створення авторських колективів з розробки навчальних підручників.

Ключові слова: професійно-трудове навчання, розумово відсталі учні, зміст навчання, учебные программы, учебные планы.

Константинов О.В. Предпосылки разработки психолого-педагогического и методического обеспечения процесса профессионально-трудового обучения умственно отсталых учащихся. В соответствии с потребностями социально-экономического и культурологического развития государства деятельность ученых и практиков направлена на поиск педагогических путей и средств становления тесной связи вспомогательной школы с жизнью. Проблему оторванности школьного обучения от жизни и недостаточная подготовка умственно отсталых детей и подростков к дальнейшей трудовой деятельности активно обсуждали на конференциях, семинарах, педагогических чтениях и на страницах дефектологическую периодических изданий. Главными вопросами требующие дальнейшего решения были: совершенствование содержания и организационных форм профессионально-трудового обучения; обоснование теории и методики трудовой подготовки и изучения особенностей трудовой деятельности умственно отсталых учащихся. Изменения цели специального образования, реформирования вспомогательной школы, усиление внимания к профессионально-трудоному обучению как средства подготовки умственно отсталых учащихся к самостоятельной жизни и трудовой деятельности обусловили необходимость разработки

новых учебных планов, программ, пособий, учебников, методических рекомендаций по профессионально-трудового обучения.

Весомым фактором для совершенствования системы профессионально-трудового обучения умственно отсталых учащихся и разработки научного и учебно-методического сопровождения их трудовой подготовки стали правительственные постановления и приказы, которые рассматривались как основная форма воспитания учащейся молодежи. Этими документами органы народного образования Украины обязывались безотлагательно начать разработку перспективных планов расширения сети специальных школ-интернатов, пересмотр положения о специальных школы, разработку его нового проекта, подготовку перспективного плана, издание и переиздание научной, учебной, методической литературы по этим вопросам, создание авторских коллективов по разработке учебников.

Ключевые слова: профессионально-трудоное обучение, умственно отсталые ученики, содержание обучения, учебные программы, учебные планы.

Konstantyniv O. Premises for development of psychological-pedagogical and methodological maintenance of professional education of mentally disabled students. In accordance with the needs of socio-economical and cultural development of the country scientists and practical experts look for pedagogical ways and means to align the special education schools to life requirements. School education is disconnected from life and for this reason mentally disabled children and teenagers are not prepared for working life sufficiently. These issues were deeply discussed at conferences, seminars, pedagogical readings as well as in periodicals dedicated to defectology. The main questions requiring further decisions were: improvement of content and organization of professional education; justification of theory and methodology of professional training and research on special characteristics of working activities of mentally disabled students. A need for new educational curriculums, programs, training manuals and methodological policies for professional education arose from changing aims of special education, reconstructed special education schools and increasing attention to professional education as a mean to prepare mentally disabled students for an independent life and working activities.

Significant factors for improvement of professional education for mentally disabled students and development of scientific, educational and methodological support of their vocational training were the governmental regulations and writs, which were considered as the basic way of educating young people. In these documents the education authorities of Ukraine committed to begin developing future plans on increasing the number of boarding schools for special education, reviewing the status of schools for special education, designing new projects, developing new strategies, issuing

and re-issuing of scientific, educational and methodological literature and setting up teams of authors to design textbooks without delay.

Key words: professional labor education, mentally retarded students, learning content, training programs, curriculum.

Початок 60–70-х рр. характеризувався постійними змінами навчальних планів та програм, їх удосконаленням, перенасиченням теоретичним матеріалом, надмірною політизацією змісту, домінуванням репродуктивних методів навчання, авторитарним стилем управління школою, розумінням зв'язку школи з життям як ознайомлення з виробництвом. Ця тенденція була характерною й для допоміжної школи. Корекційна робота лише визнавалася як засіб розвитку дитини та недостатньо впроваджувалася в навчально-виховному процесі. Нестабільність навчальних планів і програм, часті зміни змісту навчання розумово відсталих учнів гальмували розвиток допоміжної школи та не забезпечували успішність працевлаштування випускників школи в умовах тогочасного виробництва.

У своєму дослідженні В. Бондар [15] зазначає, що надзвичайно плідною у цей час була діяльність Республіканського навчально-методичного кабінету (РУМК) спеціальних шкіл Міністерства освіти України, співробітники якого за п'ять років (1963–1968 рр.) забезпечили 32 методичних рекомендації, обсягом понад 66 друкованих аркушів, підготовлених науковцями НДІ педагогіки, НДІ психології, викладачами кафедр дефектологічного факультету КДПІ. За цей період було проведено 5 республіканських науково-практичних конференцій, 3 семінари-практикуми з актуальних питань навчання, виховання і корекції психофізичного розвитку учнів усіх категорій. Крім того за участі науковців і викладачів фахівці РУМК організували 20 міжобласних і обласних конференцій і семінарів. Тисячі педагогів спеціальних шкіл-інтернатів пройшли курсову підготовку на базі цього кабінету.

У забезпеченні допоміжної школи науковою та навчально-методичною літературою вагомою у ці роки була діяльність завідувача лабораторії НДІ дефектології АПН СРСР Г. Дульнева та його учнів В. Карлявіса, Є. Ковальнової, Г. Мерсіянової, С. Мирського, Н. Павлової, які здійснили серію експериментальних досліджень, присвячених різним аспектам трудової діяльності розумово відсталих дітей молодшого і старшого шкільного віку.

За результатами цих досліджень уперше було сформульовано нові закономірності розвитку психіки, коли змінюються його темп, термін, якісні та кількісні характеристики. Доведено, що за розумової відсталості зберігаються всі стадії психічного розвитку, їх зміна, провідні види діяльності на різних стадіях становлення особистості. Але при цьому психічний розвиток дитини з розумовими вадами

характеризується своєю рідністю, зумовленою органічними чи функціональними порушеннями нервової системи або аналізаторів, ступенем ушкодження, часом виникнення дефекту, його структурою, місцем локалізації тощо (Г. Дульнев, Л. Занков, М. Кузміцька, Н. Морозова, М. Певзнер, В. Петрова, І. Солов'єв, Ж. Шиф). Спираючись на вчення Л. Виготського про провідну діяльність у розвитку аномальної дитини, з'ясовано, що корекційна робота має здійснюватись не на ізольованих спеціальних уроках, а в процесі навчально-виховної роботи, шляхом використання спеціальних педагогічних прийомів. Обґрунтована Л. Виготським ідея про провідну роль навчання в розвитку дитини одержала в подальшому експериментальне підтвердження, розвиток і конкретизацію в дослідженнях радянських психологів (П. Гальперін, Д. Єльконін, Л. Занков, Г. Костюк, А. Смірнов та ін.) У цих дослідженнях розкриваються окремі психолого-педагогічні умови, за якими навчання може значно вплинути на психічний розвиток дитини [6].

На підставі інформації про закономірності та особливості психічного розвитку учнів допоміжної школи Г. Дульнев вперше в олігофренопедагогіці чітко сформулював основні загальносоціальні, загальнопедагогічні та спеціальні корекційні завдання трудового навчання і виховання, які у свою чергу визначають корекційний зміст, особливості організації, методи і форми розв'язання цих завдань у допоміжній школі. У посібнику «Основи трудового навчання у допоміжній школі (1969)» Г. Дульнев узагальнив результати досліджень науковців Інституту дефектології АПН СРСР, проведених у 60-х рр. ХХ століття [46].

У цій роботі Г. Дульнев зробив першу спробу виокремити в аспекті корекційно-виховних завдань допоміжної школи систему трудового навчання розумово відсталих учнів, як могутній засіб їх психічного розвитку. Зокрема, глибоко проаналізовано та конкретизовано такі питання, як завдання трудового навчання в допоміжній школі; характеристика структури трудової діяльності; контрольні дії у процесі праці; особливості використання вимірювальних операцій у праці; формування причинно-наслідкових зв'язків у процесі праці; особливості формування робочих рухів; трудове навчання і формування рис особистості; зміст професійно-трудоного навчання; питання організації трудового навчання.

З'ясовано, що корекційна робота, пов'язана з навчанням розумово відсталих учнів, є пріоритетною в усій системі діяльності допоміжної школи. Вона найефективніша, якщо побудована на змістовому матеріалі, зрозумілому, доступному, коли діти усвідомлюють соціальну значущість. Тому найдоцільніше здійснювати корекційну роботу в процесі формування в дітей загальноосвітніх і трудових умінь і навичок, що передбачено у навчальних програмах.

Підсумовуючи можливі шляхи організації професійно-трудового навчання розумово відсталих учнів, Г. Дульнев наголошує на тому, що професійна спрямованість у трудовому навчанні розумово відсталих учнів цього часу здійснювалося тільки в допоміжній школі. Цей навчальний заклад нагромадив великий досвід трудової підготовки таких учнів. І досвід потрібно враховувати за будь-яких умов, навіть коли перебудовуватиметься вся система професійно-трудового навчання. Особливо уважно слід ставитися до досягнень допоміжної школи в контексті використання процесу трудового навчання для корекції недоліків розвитку розумово відсталих учнів і формування в них моральних і особистісних якостей, необхідних для подальшої самостійної трудової діяльності [4].

У зв'язку з новими завданнями щодо перебудови діяльності допоміжної школи особливо актуальною стає проблема вивчення особливостей діяльності розумово відсталих учнів. Досвід роботи допоміжної школи свідчить про те, що якість опанування знань, практичних навичок і вмінь залежить не тільки від педагогічної майстерності учителя та матеріально-технічної бази школи, а й від активності самого учня, його самостійності у процесі діяльності. Дослідженнями Г. Дульнева та його учнів (В. Карвяліс, О. Ковальова, Г. Мерсіянова, С. Мирський, Н. Павлова) доведено, що характерною особливістю трудової діяльності розумово відсталих учнів є низький рівень самостійності. Це пояснюється тим, що ці діти з великими труднощами утримують у пам'яті особливості вибору-зразка, мають проблеми у складанні попереднього плану його виготовлення, не додержують визначену у ньому послідовність дій та операцій, не контролюють хід своєї праці та її результат. Це є свідченням недостатності розвитку інтелектуального компонента трудової діяльності та порушень моторики. Про вплив трудового навчання на інтелектуальний розвиток розумово відсталих дітей засвідчують результати, що їх одержали Г. Дульневим та його учні. Доведено, що за умови цілеспрямованого впливу вчителя виконання трудового завдання, пов'язаного з розв'язуванням мисленнєвих завдань, сприяє розвитку в учнів відповідних прийомів розумової діяльності. Зокрема, в результаті спеціальної організації трудового навчання в учнів виявлялися помітні зрушення в розвитку психічних процесів: у порівнянні, плануванні, оцінці якості готового виробу та в інших формах розумової діяльності.

На основі здійснених на цьому етапі спостереження (Є. Білевич, Г. Мерсіянова, К. Турчинська, Н. Стадненко та ін.) та експериментальних досліджень було висунуто кілька тез: щоб діяльність стала самостійною, активною, цілеспрямованою, її потрібно організовувати відповідно до особливостей психічного розвитку учнів допоміжної школи з урахуванням минулого досвіду, пізнавальних можливостей, потреб та інтересів. Якщо учень не виявляє потрібного інтересу до діяльності або не виявляє готовності до неї, він ніколи не

досягне позитивного результату навіть за умови якісної організації педагогічного процесу на уроці. Дослідженнями засвідчили, щоб здійснити позитивний вплив на розвиток розумово відсталого учня і психологічно підготувати його до трудової діяльності, необхідно здійснити спеціальну корекційно-виховну роботу, спрямовану на формування в нього відповідного ставлення до трудової, суспільно корисної діяльності.

Як наголошує В. Воронкова, «корекційна робота у професійно-трудоному навчанні має за мету наблизити характер трудової діяльності розумово відсталих школярів до тієї норми, яка існує в суспільстві... Структурно будь-яка діяльність включає попередні етапи, коли відбувається всебічний аналіз і намічаються перспективи, тобто уточнюються мета і умови діяльності, складається програма діяльності, після чого починається практичне виконання. У розумово відсталих школярів попередні етапи трудової діяльності ніби випадають чи перебувають у згорненому стані і без спеціального навчання не розвиваються» [2, с. 76].

Однак, правильна організація такої роботи неможлива без урахування психологічних особливостей будови і мотивації діяльності розумово відсталого учня. Дослідженню цієї проблеми присвячені експериментальні пошуки відомого вітчизняного психолога Б. Пінського. Основна мета його досліджень – з'ясувати, якими особливостями характеризується діяльність розумово відсталого школяра і як вони виявляються в його трудовій діяльності, від чого залежить результат праці учня.

На основі досліджень особливостей діяльності розумово відсталих учнів, проведеними в кінці 50-х – у 60-х рр., учений обґрунтував моделі цілісної предметної діяльності учнів, пропонуючи їм завдання, аналогічні тим, які вони виконують на уроці, на предметних уроках, у гуртках «Умілі руки». Дослідник доводить, що навіть учні молодшого шкільного віку в тих випадках, коли запропоноване завдання перевищує їхні можливості, не відмовляються від його виконання. У процесі роботи учень замінює важке завдання більш легким, відомим йому в минулому досвіді. Іноді така підміна, стверджує Б. Пінський, може відбуватися і під час правильно розпочатої роботи. Наведений приклад дав ученому змогу виявити одну із особливостей діяльності розумово відсталих дітей – за найменших труднощів ухилятися від поставленої мети і виконувати дію за більш спрощеною схемою [5].

Дослідження Б. Пінського підтвердили той факт, що розумово відсталі діти характеризуються стійкими порушеннями всієї психічної діяльності, особливо яскраво це виявляється у сфері пізнавальних інтересів. При цьому їм властиве не тільки відставання від норми, а й глибока своєрідність особистісних виявів діяльності мислення, діяльності запам'ятовування та відтворення, опанування предметними діями, оцінки дій на їх виконання. Як зазначає вчений, не маючи досвіду

подолання труднощів і проблем, що трапляються в роботі, учні допоміжної школи почуваються безпорадними, втрачають віру в свої сили. У таких випадках дитині необхідна допомога, моральна підтримка на мотивацію діяльності. Особливо значний цей вплив відчувається тоді, коли допомога вчителя поєднуєватиметься з виховними і стимулювальними заходами, що підвищує інтерес дитини до праці.

Результати досліджень підтвердили також розроблену вченим гіпотезу про те, що включення розумово відсталих учнів до зрозумілої і доступної їм соціально значущої праці сприяє зміні їх ставлення до трудової діяльності та до рекомендацій педагога. За цих умов провідним мотивом діяльності, вважає Б Пінський, стає прагнення учня досягати позитивного результату в роботі. Наявність такого прагнення сприяє подоланню характерної для розумово відсталих учнів тенденції уникати поставленої мети, коли стикаються із труднощами. За наявності цілеспрямованої допомоги вчителя у процесі виконання трудового завдання зазначена тенденція легко долається.

Б. Пінський зазначає, що, «у процесі виконання трудових задач, які усвідомлюються як практично важливі і соціально значущі, у розумово відсталих школярів формуються цілеспрямовані форми діяльності, які відіграють надзвичайно важливу роль в їхньому загальному розвитку. У зв'язку з виконанням цих завдань у них формуються такі якості психічних процесів і властивостей особистості, які є необхідною передумовою свідомого опанування знань і готовності до суспільно корисної праці» [5, с. 297]

Результати наукових досліджень різних аспектів проблем навчання і виховання учнів допоміжної школи враховувалися у 60–70 рр у процесі розробки навчальних планів і програм, позитивно позначалися на вдосконаленні змісту всіх навчальних предметів, які вивчали розумово відсталі учні, та на структурі професійно-трудової підготовки, кожен компонент якої чітко визначав мету і завдання певного етапу цієї роботи.

Нові програми стали важливим кроком до посилення трудового навчання і виховання учнів, їх використання з метою корекції порушень психічного розвитку і моторики. Корекція цих порушень розглядалися як система психічного розвитку учнів, яка в поєднанні з медичною допомогою спрямована на подолання будь-якого впливу на психічну сферу дітей з порушеннями нервової діяльності і ґрунтується на використанні їхніх компенсаторних можливостей, сутність яких полягає в зміні порушених функцій, формуванні інших способів дій з опорою на збережені або менш уражені функції.

Важливим стає методичне положення про те, що виховання і навчання у процесі корекції не повинно зводитися тільки до техніки виправлення відхилень у розвитку, які вже відбулися, а одночасно з цим має спрямовуватися на формування нових якісних утворень. Та, праця здійснюватиме позитивний вплив на розвиток розумово відсталих дітей

лише в тих випадках, якщо її відповідним чином організувати і чітко пов'язати з корекційними заходами.

Попри позитивну оцінку результатів проведених досліджень кардинальної оптимізації навчального плану і змісту навчальних програм у цей період не відбулося. Програми із загальноосвітнього навчання, і особливо з трудової підготовки були переобтяжені не завжди потрібними для майбутньої дитини матеріалами і фактами. Зміст освіти і чинна система організації професійно-трудоного навчання не повною мірою відповідала віковим, типологічним та індивідуальним особливостям учнів, рівню їхнього загальноосвітнього і фізичного розвитку та вимогам тогочасного виробництва, а тому потребувала значного удосконалення. У системі трудової підготовки непереможно залишалось раннє (з 11-12-річного віку) професійне навчання, коли учні за своїми психофізичними можливостями ще не підготовлені до такого складного виду діяльності.

Впровадження нових програм не супроводжувалося одночасною розробкою методик професійно-трудоного навчання, вивченням передового досвіду роботи допоміжних шкіл, кращих учителів праці щодо поєднання трудової підготовки із загальноосвітніми предметами, із суспільно корисною і виробничою працею. Серйозним недоліком цього періоду було те, що підготовка навчальних підручників і методичних посібників з основних профілів трудового навчання не тільки здійснювалося, а й не визнавалося в якості першочергових завдань.

Список використаних джерел.

- 1. Бондар В. І.** Історія олігофренопедагогіки : підручник / В. І. Бондар, В. В. Золотоверх. – К.: Знання, 2007. – 375 с. 24.
- 2. Воронкова В. В.** Воспитание и обучение во вспомогательной школе / Валентина Васильевна Воронкова. – М.: Школа-Пресс, 1994. – 416 с.
- 3. Документы** XVIII съезда Всесоюзного Ленинского Коммунистического Союза Молодежи, 25–28 апр. 1978 г. – М.: Мол. гвардия, 1978. – 32 с.
- 4. Дульнев Г. М.** Основы трудового обучения во вспомогательной школе : психолого-педагогическое исследование / Григорий Митрофанович Дульнев. – М.: Педагогика, 1969 – 216 с.
- 5. Пинский Б. И.** Коррекционно-воспитательное значение труда для психического развития учащихся вспомогательной школы/ Борис Израилевич ; Науч. -исслед. ин-т дефектологии Акад. пед. наук СССР. – М.: Педагогика, 1985. –128с.
- 6. Синьов В. М.** Развитие речевой деятельности учащихся домашней школы в процессе обучения : метод. посіб. / Виктор Миколайович Синьов ; М-во освіти УРСР, Респ. наук.-метод. каб. спецшкіл. – К., 1971. – 52 с

References

- 1. Bondar V. I.** Istoriia olihofrenopedahohiky : pidruchnyk / V. I. Bondar, V. V. Zolotoverkh. – K.: Znannia, 2007. – 375 s. 24.

- 2. Voronkova V. V.** Vospytanye y obuchenye vo vspomohatelnoi shkole / Valentyna Vasylevna Voronkova. – M.: Shkola-Press, 1994. – 416 s.
- 3. Dokumenty** XVIII s'ezda Vsesoiuznogo Lenynskoho Kommunystycheskoho Soiuzu Molodezhy, 25–28 apr. 1978 h. – M.: Mol. hvardyia, 1978. – 32 s.
- 4. Dulnev H. M.** Osnovy trudovoho obuchenya vo vspomohatelnoi shkole : psykholoho-pedahohycheskoe yssledovanye / Hryhoryi Mytrofanovych Dulnev. – M.: Pedahohyka, 1969 – 216 s.
- 5. Pynskiy B. Y.** Korrektsyonno-vospytatelnoe znachenye truda dlia psykhycheskoho razvytyia uchashchykhsia vspomohatelnoi shkoly/ Borys Yzraylevych ; Nauch. -yssid. yn-t defektolohyy Akad. ped. nauk SSSR. – M.: Pedahohyka, 1985. –128s.
- 6. Synov V. M.** Rozvytok rozumovoi diialnosti uchniv domomizhnoi shkoly v protsesi navchannia : metod. posib. / Viktor Mykolaiovych Synov ; M-vo osvity URSS, Resp. nauk.-metod. kab. spetsshkil. – K., 1971. – 52 s

Received 20.01.2016

Reviewed 26.02.2016

Accepted 28.03.2016